

המשבר בתפיסת הביטחון הישראלית

57 שנים לאחר שקמה ולאחר שהשקיעה לאורך כל התקופה הזאת את מיטב משאביה בהבטחת ביטחונה מוצאת את עצמה ישראל במבוי ביטחוני סתום. מחד, בזכות השקעותיה היא המעצמה הצבאית החזקה באזור, ואין שום גורם עוין היכול לאיים על קיומה. מאידך, היא אינה יכולה לתרגם את עליונותה הצבאית לביטחון והיא מתקשה להתמודד עם אתגרים הכרוכים בעימותים נמוכי עצימות ועם האיום הגרעיני ההולך ונוצר באיראן

ד"ר אורי בר־יוסף

ביטחון חלופית מפורטת, אף כי חלופה כזאת משתמעת מעצם הביקורת הקונקרטית על רכיביה השונים של התפיסה הקיימת.

מרכיביה של תפיסת הביטחון, שלגביהם אטען כי פשוט את הרגל או שהם עומדים לפשוט את הרגל הם:

- הרתעה, התרעה והכרעה כאבני היסוד של תורת הפעלת הכוח.
- התפיסה של צה"ל כצבא העם ומבנה הכוח של צה"ל.
- מדיניות הגרעין הישראלית.
- המאזן בין שימוש בכוח גס להסתמכות על הסכמים מדיניים לצמצום איומים.

הרתעה, התרעה והכרעה כאבני היסוד של תורת הפעלת הכוח

הפעלת הכוח הישראלית בימי שלום ומלחמה נשענת על שלושה קודקודים היוצרים את מה שניתן לכנות "משולש הביטחון" של ישראל. הרתעה – קרי השימוש באיום צבאי כדי למנוע מהיריב לנסות לשנות סטטוס־קוו מוגדר – הייתה בתקופות שבין המלחמות האסטרטגיה הדומיננטית, שכן ישראל הגדירה את עצמה מדינת סטטוס־קוו, הנמצאת בעימות עם יריבים רויזיוניסטיים. מסרי ההרתעה הישראלית הבהירו כי לא זו בלבד שהצד המתגורר את הסטטוס־קוו ייכשל בניסיונו לשנות את המצב הקיים באופן חד־צדדי, אלא שהוא גם ישלם על כך מחיר יקר. לכן על־פי התפיסה הביטחונית הישראלית חייבת הרתעה יעילה להישען על הקרנת עליונות צבאית במשולב עם הקרנת נחישות לעשות שימוש בכוח ולהעניש את התוקפן.

חוסר יכולתה של ישראל להעמיד צבא סדיר בעוצמה מספרית דומה לזו של צבאות ערב הפך את גיוסו המהיר של צבא המילואים ביום פקודה למרכיב מכריע בתפיסת הביטחון. זאת כיוון שבעיתות רגיעה צה"ל הוא במידה רבה מכונת מלחמה פוטנציאלית, בעוד שצבאות ערב מגויסים

יותר מ־50 שנה לאחר שנוצקו יסודותיה של תפיסת הביטחון הישראלית – בחלקם על בסיס ניסיון שנרכש במהלך המרד הערבי של 1936–1939 – נראה כי היא הגיעה לסוף דרכה. הביטוי הברור ביותר לכך נמצא במה שניתן לכנות "פרדוקס העוצמה הישראלית": מחד, מאזן הכוחות הצבאי מול העולם הערבי לא נטה מעולם לטובת ישראל כפי שהוא נוטה כיום. נוסף על כך היא נהנית מתמיכת ביטחונית, מדינית וכלכלית כמעט חסרת תקדים מצד ארצות־הברית – מעצמת העל היחידה במערכת הבין־לאומית. מאידך, ביטחונו של האזור הישראלי לא היה מעולם מעורער כפי שהוא כיום, ובאופן הולך ועולה איום גרעיני – בעיקר מצד איראן. אם האיום זה יתממש, יעמוד עצם קיומה של ישראל בסכנה – לראשונה מאז 1948. לצד הפרדוקס הזה ניתן לציין עובדה מציקה נוספת: מעולם לא שילם האזור הישראלי מחיר כל כך גבוה בעבור ביטחון וקיבל כל כך הרבה אי־ביטחון כמו בארבע שנות אינתיפאדת אל־אקצא. המצב הפרדוקסלי הזה הוא במידה רבה תוצאה של היווצרות פער חריף בין הדרך שבה התפתחו ב־30 השנים האחרונות האיומים על ביטחון ישראל לבין הצורה שבה היא נערכה כדי להגן על עצמה.

אף כי יש הסכמה בין מומחים רבים, כולל בתוך הממסד

הביטחוני, כי על מרכיבים מסוימים של תפיסת הביטחון הישראלית אבד כבר כלח, התייחסויות כאלה מתמקדות כמעט תמיד בהיבט אחד של הבעיה – בראש ובראשונה בצה"ל. מטרות המאמר הזה היא לבחון בצורה ביקורתית את מכלול תפיסת הביטחון על כל מרכיביה המרכזיים במטרה לתקף את הטענות כי אין בה כיום אף מרכיב חשוב אחד שלא הגיע למבוי סתום. כוונת המאמר אינה להציע תפיסת

במוצב צה"ל על גדת תעלת סואץ במלחמת ההתשה

בתקופה שבין 1967 ל-1973 לא פיקפק העולם הערבי בעליונותה הצבאית של ישראל ובנכונותה להשתמש בכוח

דרך קבע ויכולים להיערך למלחמה בפרק זמן קצר ביותר. כתוצאה מכך התרעה אסטרטגית איכותית – קרי התרעת מלחמה הניתנת בעוצמה שתשכנע את מקבלי ההחלטות לנקוט את הצעדים הדרושים לקידום האיום ותינתן מספיק זמן מראש כדי לאפשר גיוס מסודר של צבא המילואים – הפכה לקודקוד השני של תפיסת הביטחון. תפקיד ההתרעה האסטרטגית היה אפוא להבהיר להנהגה הצבאית והאזרחית כי ההרתעה כשלה, ושמלחמה עומדת בפתח.

הכרעה מהירה ומוחצת של האויב היא הקודקוד השלישי של התפיסה הזאת. היא חייבת להיות מהירה כפועל יוצא מחוסר יכולתה של ישראל – בשל מגבלות משאבים – לנהל מלחמות ממושכות. והיא חייבת להיות מוחצת הן כדי לטעון מחדש את סוללת ההרתעה שהתרוקנה והן כדי להשיג הישגים טריטוריאליים משמעותיים, שאותם ניתן יהיה לתרגם לנכסים בני קיימא במסגרת תהליך מדיני.

פרדוקס העוצמה הישראלית

ניסיון מצטבר של יותר מ-50 שנות יריבות עם העולם הערבי מצביע על הכשלים הגלומים בתפיסת הביטחון הזאת. ההרתעה הישראלית נתפסת על-פי רוב כסיפור הצלחה, בראש ובראשונה בשל העובדה כי גם כאשר הערבים יזמו מהלך כוח חד-צדדי, הוא היה מוגבל באופיו וביעדי. אולם ניתוח מפוכח של השפעת הדימוי ההרתעתי של ישראל על מוטיוציית המלחמה הערבית מראה כי באופן פרדוקסלי, דווקא כאשר ישראל הייתה בשיא כוחה, יזמו הערבים מלחמות נגדה. הם נמנעו מצעד כזה דווקא כאשר הדימוי הכוחני של ישראל לא היה בשיאו. כך, למשל, בתקופה שבין 1967 ל-1973 לא פיקפק העולם הערבי בעליונותה הצבאית של ישראל ובנכונותה להשתמש בכוח. זאת הן בשל הניצחון המוחץ במלחמת ששת הימים, הן בשל הנכסים הטריטוריאליים האסטרטגיים שהניצחון הזה נתן לישראל ואשר איפשרו לה – לראשונה בקלות יחסית – לאיים על מרכזי הכוח של מצרים, של סוריה ושל ירדן והן בשל הנחישות שהקרינו הנהגתה המדינית והצבאית לעשות שימוש בכוח הזה. ובכל זאת, דווקא בתקופה הזאת יזמה מצרים פעמיים מלחמה נגד ישראל: מלחמת ההתשה בשנים

1969–1970 ומלחמת יום הכיפורים ב-1973. סוריה יזמה באותן השנים תקריות רבות ברמת-הגולן והצטרפה ליוזמת המלחמה המצרית ב-1973. לעומת זאת לאחר מלחמת יום הכיפורים – מלחמה שעירערה את התפיסה המקובלת בדבר עליונותו הצבאית של צה"ל – נמנעו הן סוריה והן מצרים מליזום כל פעולת איבה משטחיהן נגד ישראל, והן מתמידות במדיניות הזאת כבר יותר מ-30 שנה. באופן דומה, הקרנת היכולת והנחישות של ישראל בעימות הממושך בדרום לבנון לאורך שנות ה-90 לא פגעה במוטיווציה של החיזבאללה להוציא את צה"ל מלבנון ולפגוע במטרות באזור הגליל. אולם מאז היציאה החד-צדדית בקיץ 2000, שפגעה בדימוי המאיים של ישראל, מגלה החיזבאללה זהירות רבה יותר בגבול הצפון – למעט באזור המחלוקת בחוות שבעא.

הניסיון מראה אפוא כי נכונות הערבים לקרוא תיגר על ההרתעה הישראלית מושפעת פחות מדימויה המאיים של ישראל ויותר ממידת קבילותו של הסטטוס-קוו. כאשר הסטטוס-קוו נתפס בעיניהם כבלתי נסבל (כמו בתקופה שבין 1967 ל-1973), הם מוכנים לצאת למלחמה חרף עליונותה של ישראל. כאשר הוא נסבל (כמו לאחר נסיגת צה"ל מדרום לבנון), הם לא קוראים עליו תיגר – גם כאשר דימוי ההרתעה של ישראל נחלש. המסקנה מכך ברורה: בניגוד לתפיסה המקובלת בישראל, הדרך למניעת אתגרים לביטחון המדינה עוברת יותר במשעול המדיני מאשר במשעול הצבאי. במילים אחרות: השגת הסדרים – גם כאשר הם נתפסים במקרים מסוימים כפוגעים בדימוי ההרתעתי או בכושר ההתגוננות

של ישראל – תורמת לביטחונה יותר מאשר הקרנת עליונות צבאית או שימוש בכוח גס.

כישלון ההתרעה האסטרטגית

כושר ההתרעה האסטרטגית של קהילת המודיעין הישראלית נידון עד היום בעיקר בהקשר של הפתעת יום הכיפורים. אולם ניתוח של יותר מ-50 שנות עימות מראה כי הכישלון הזה, שבלי ספק היה החמור והיקר ביותר מבין כישלונות הקהילה, אינו בודד. בסך הכול ניתן למנות ארבעה מקרים שבהם עמדה ישראל בפני איום התקפי ערבי, שחייב התרעה אסטרטגית: פרשת "רותם" בפברואר 1960, שבמהלכה ריכז

מצרים לפתוח במלחמה בתחילת אביב 1969 החל צה"ל להתכונן בצורה מואצת לאפשרות הזאת. תאריך היעד לסיום ההכנות היה 1 במארס 1969, והמלחמה פרצה כמה ימים אחר כך. לעומת זאת, בכל שלושת המקרים האחרים כשל המודיעין במתן התרעה אסטרטגית, חרף העובדה שעמד לרשותו מספיק מידע כדי להתריע על העתיד לקרות. כתוצאה מהכישלונות האלה נקלעה ישראל למצבי מצוקה ביטחוניים חמורים. הניסיון מוכיח אפוא שלהסתמכות על התרעה אסטרטגית אין בסיס של ממש, ואין סיבה להניח כי בנסיבות דומות בעתיד (שבטווח הנראה לעין אינן צפויות) יצליח המודיעין יותר.

מפקדת פיקוד דרום עם הרמטכ"ל במלחמת יום הכיפורים על המדוכה

מלחמת יום הכיפורים זעזעה יותר מכל אירוע אחר את תפיסת הכוח הישראלית

הצבא המצרי את עיקר עוצמתו בקדמת סיני כדי להרתיע את צה"ל מלתקוף את סוריה ויצר איום על הנגב; משבר מאי-יוני 1967, שבו נפרס הצבא המצרי בסיני, ונאצר שבר שורה של קווים אדומים ישראלים – מהלך שהפך מבחינתה של ישראל את המלחמה לבלתי נמנעת; היוזמה המצרית לפתוח במלחמת ההתשה בראשית מארס 1969 ומלחמת יום הכיפורים.

אף כי רק בשני המקרים האחרונים תיכנן הצד המצרי יציאה למלחמה, שני המהלכים הראשונים טמנו גם הם בחובם סכנה של עימות צבאי, וזאת כתוצאה מהמשבר המתפתח. תפקיד המודיעין היה להתריע על המהלך המתהווה או להצביע זמן רב מראש על היתכנותו. בפועל, המקרה היחיד שבו ניתנה התרעה אסטרטגית איכותית היה לקראת מלחמת ההתשה. על בסיס הערכת מודיעין כי בכוונת

הפתרון למצוקת ההתרעה האסטרטגית אינו טמון בשיפור כושר האיסוף, שכן הבעיה אינה שם, וגם לא בשיפורים בתחום ההערכה, אף כי אלה תמיד רצויים. הפתרון הוא ביצירת תנאים בשטח שלא יאפשרו למדינות השכנות לרכז במפתיע צבא בסמוך לגבול הישראלי או להפעיל בהפתעה את כוחות הצבא שכבר נפרסו שם. במילים אחרות, הפתרון הוא ביצירת חגורת פירוז רחבה סביב גבולות ישראל – חגורה שהדגם הטוב ביותר שלה הוא פירוז חצי האי סיני במסגרת הסכם השלום עם מצרים. לכן הדרך היעילה ביותר להתמודד עם תרחיש של מתקפת פתע סורית בחזית הצפון אינה עוברת בשיפור כושר ההתרעה האסטרטגי של אמ"ן נוכח אפשרות כזאת, אלא בהסגת רוב מניינו של הצבא הסורי מזרחית לדמשק והפיכת השטח שבין הבירה הסורית לגבול הבין-לאומי למפורז מכוחות צבא. במצב כזה יהיה לסורים

הרבה יותר קשה להפתיע את ישראל קרקעית מאשר בתנאים הנוכחיים, שבהם כל יישובי רמת הגולן ולא מעט מהיישובים שממערב לירדן נמצאים בטווח הארטילריה הסורית. זו יכולה לפתוח באש כמעט ללא התרעה מוקדמת – ממש כפי שקרה באוקטובר 1973.

סוף עיזן ההכרעות

אף כי הכרעה מהירה תפסה תמיד מקום של כבוד בתפיסת הביטחון הישראלית, הרי מעצביה הבינו מלכתחילה כי בתנאים הטריטוריאליים, הדמוגרפיים והמדיניים של הסכסוך אין לישראל יכולת של ממש להשיג הכרעה במובנה הקלאוזביצי, קרי שלילה מלאה של יכולתו ושל רצונו של היריב להילחם כאמצעי לכפיית רצונה עליו. לכן גם היעד של הכנעת היריב ללא תנאי לא אומץ מעולם על-ידי מעצבי מדיניות הביטחון בישראל. אילוצים מדיניים צימצמו עוד יותר את מרחב ההכרעה הישראלי ויצרו מצב שבו – למעט

החריג הבודד של כיבוש ביירות ב-1982 – ישראל נמנעה גם מכיבוש בירה ערבית, אפילו במצבים שבהם ניתן היה מבחינה צבאית להשיג יעד כזה. מכאן שמושג ההכרעה בתפיסה הישראלית הוא בעל ערך מוגבל בלבד, וברוב המקרים להשגת הכרעה צבאית אין יעד

מדיני מוגדר, למעט סילוק הנהגה ערבית הנתפסת כבלתי נוחה במיוחד, דוגמת משטרו של נאצר ב-1956 וב-1970 או מנהיגותו של ערפאת ב-1982.

הערך המוגבל של ההכרעה האסטרטגית התברר דווקא במצבים שבהם הושגה הכרעה כזאת.² המקרה הבולט ביותר הוא זה של מלחמת ששת הימים, שבסיומה נותרו מצרים, ירדן ובמידה רבה גם סוריה חסרות מגן בפני צה"ל. מסיבות שונות לא הצליחה ישראל לתרגם את ההכרעה הצבאית הזאת להישגים מדיניים קונקרטיים, וחרף רצונה היא מצאה את עצמה מסובכת – זמן קצר יחסית לאחר ניצחונה הגדול – בעימותים חדשים ברמת הגולן, באזור הבקעה, בשטחים הכבושים ובגזרת תעלת סואץ. ההכרעה שהשיג צבא ירדן מול הארגונים הפלסטיניים בספטמבר 1970 לא הביאה להפסקת פעילות הגרילה הפלסטינית, אלא לנדידתה ללבנון. הכרעתו של אש"ף בלבנון הביאה ליצירת אתגרים חדשים שם, בעיקר בדמות החיזבאללה, ותרמה להתפתחותה של האינתיפאדה הראשונה כחלופה עממית לאובדן יכולתו של אש"ף לאיים על ישראל.

יתר על כן, אם עד 1967 עוד יכלה ישראל להשיג הכרעה צבאית, הרי אחרי אותה המלחמה התברר כי האופציה הזאת הופכת יותר ויותר קשה להשגה. מלחמת ההתשה הסתיימה בהתשת שני הצדדים ללא הכרעה ברורה; מלחמת יום הכיפורים הסתיימה בהישגים מוגבלים בחזית הגולן, אף כי התקרבה להכרעה אופרטיבית בגזרת התעלה; במלחמה ב-1982 נועד העימות עם הכוח הסורי בלבנון להיות מלכתחילה מוגבל, ואש"ף לא היה גורם בר תחרות לעוצמתו של צה"ל; באינתיפאדה הראשונה לא ניתן היה להגיע להכרעה צבאית מעצם אופיה; והאינתיפאדה השנייה,

שבמרכזה פעילות טרור, מצויה כעת בשלב של הפסקת אש שברירת בגלל שלושה גורמים: הסתלקותו של ערפאת, תוכנית ההתנתקות, והסיכוי לתזוזה מדינית. בכל מקרה, לא זו בלבד שצה"ל לא הצליח לצרוב בתודעת הפלסטינים ששימוש באלימות לא יישא פירות מדיניים, אלא שההפך הוא הנכון: במידה רבה של צדק הפלסטינים יכולים להסיק כי רק הקזת הדם הישראלית הביאה ליציאתה מעזה ולבניית גדר (שדי ברור כי היא הגבול המיטבי שאליו יכולה ישראל לשאוף). במילים אחרות: יש סימנים לכך שהצריבה התודעתית בדבר מחיר הקונפליקט נחרטה יותר בתודעת החברה הישראלית מאשר בזו הפלסטינית.

איי-כולתה של ישראל להשיג הכרעה צבאית זה קרוב ל-40 שנה בעימותים שהיא מנהלת היא בעיקרה תוצאה של כרסום נמשך בממדי האיום הקונוונציונלי עליה. יכולתם של הערבים להציב בפני ישראל איום נוסח "מקרה הכול", שהילך אימים על מעצבי מדיניות הביטחון מתחילת שנות ה-50,

היעד של הכנעת היריב ללא תנאי לא אומץ מעולם על-ידי מעצבי מדיניות הביטחון בישראל

ספגה מכה קשה בעקבות תוצאותיה של מלחמת 1967 ומכה חמורה לא פחות בעקבות הסכם השלום עם מצרים, שהוציא את הגורם הצבאי הערבי המשמעותי ביותר ממעגל הלחימה. תחילתה של מלחמת איראן-עיראק בישרה גם על תחילת הקץ של

החזית המזרחית, וזו ספגה מכות מוות בתחילת שנות ה-90 עם קריסת ברית המועצות ותבוסת עיראק במלחמת המפרץ הראשונה ב-1991. את האיום הקונוונציונלי החליפו שני מוקדי איום אחרים: עימות נמוך עצימות עם יריבים שאינם מדינות (אש"ף, חמאס, חיזבאללה, החברה הפלסטינית וכד') ואיום בלתי קונוונציונלי – בראש ובראשונה איום גרעיני שעדיין לא התממש. קשה מאוד להשיג הכרעה צבאית הנושאת פירות מדיניים בעימותים נמוכי עצימות, כפי שניתן ללמוד לא רק מהניסיון הישראלי בלבנון, בדרום לבנון, ובשתי האינתיפאדות, אלא גם מהניסיון הצרפתי באלג'יריה, הניסיון האמריקני בווייטנאם והניסיון הסובייטי באפגניסטן. ולהכרעה במלחמה גרעינית אין כל משמעות רציונלית – בוודאי שלא למדינה בסדר הגודל הטריטוריאלי של ישראל, שכן תוצאת מלחמה כזאת תהיה אובדן המדינה.

נראה אפוא כי גם מרכיב ההכרעה בתפיסת הביטחון הישראלית הגיע לסוף דרכו. לישראל אין כיום יריבים בעלי יכולת קונוונציונלית שאותם ניתן להכריע בשדה הקרב. לעומת זאת היא מתמודדת עם איומים בלתי קונוונציונליים שאותם לא ניתן להכריע באמצעות כוח צבאי.

בניין הכוח: המרכיב הקונוונציונלי

מדיניות הגיוס והשירות בצה"ל

מודל צבא העם, שתשתיתו הונחה בתחילת שנות ה-50, היה עד אמצע שנות ה-70 פתרון אופטימלי לנחיתות הכמותית הישראלית בכוח אדם. הצבא הסדיר (חיילי חובה וקבע) נועד להתמודד עם בעיות של ביטחון שוטף, להכשיר את החייל לשירות מילואים יעיל ולהיות חומת המגן

ב"פוטנציאל מילואים פעיל"; רק אחד מכל חמישה ישראלים בגיל הזה שירת במילואים יותר מיום אחד; ורק אחד מתוך 22 שירת יותר מ-26 יום.³

הנתונים האלה אינם מצביעים בהכרח על מחסור בכוח אדם בצה"ל, אלא הם בעיקר תוצר של מדיניות הצבא, המעדיף גיוס מוגבל של כוח האדם האיכותי ביותר בישראל על פני גיוס המוני, שיכניס לשירות אוכלוסיות שההשקעה בהן תעלה על התועלת המצופה מהן. אבל הפער שנוצר – בין הנורמה של גיוס כללי לבין המציאות של גיוס סלקטיבי לשירות החובה ושל קריאה סלקטיבית עוד יותר לשירות המילואים – יוצר מתח מסוכן העלול, בתנאים מסוימים, ליצור משבר שיפגע משמעותית ביכולתו של צה"ל לגייס לשורותיו את אלה שבהם הוא מעוניין באמת. מקורות המשבר יכולים להיות שונים. העיקרי שבהם הוא תחושת המשרתים כי חלק גדול יותר ויותר מהעומס הביטחוני נופל על מגזר הולך ומצטמצם של הציבור. לכך נוספת תחושה של אפליית אנשי החובה והמילואים לעומת אנשי הקבע (למשל בסוגיה של ביטוח הטייסים). בנסיבות מסוימות – למשל מלחמת לבנון, אינתיפאדת אל-אקצא או החלטה להוריד התנחלויות – נוצרו או עלולות להיווצר תופעות של סרבנות פוליטית מימין ומשמאל, הנתפסת כלגיטימית יותר בין חיילי המילואים מאשר בין חיילי החובה. סרבנות כזאת, שתזון גם מתחושת האפליה, עלולה להתפשט כאש בשדה קוצים דווקא במצבים שבהם צה"ל יזדקק למסות של אנשי מילואים – למשל למבצעים נוסח "חומת מגן" או למבצע ההתנתקות. מקורות המשבר הפוטנציאלי יכולים גם להזין זה את זה. בסופו של דבר הם מובילים כבר עתה לכרסום במוטיווציה של אותה אוכלוסייה העושה שירות צבאי מועיל בסדיר ובמילואים. המשך המגמה הזאת ואף החרפתה ישפיעו בצורה קשה על יכולתו של הצבא לעמוד במשימותיו, כפי שהן מוגדרות כיום.

מבנה הכוח

פשיטת הרגל של תפיסת צבא העם מושפעת גם משינויים מהותיים שחלו במעטפת האיומים שעיימה אמורה ישראל להתמודד כמו גם באמצעי הלחימה העומדים לרשות צה"ל, ואשר צורכים כיום הרבה פחות משאבי אנוש יחסית לעבר. אולם בחינת הדרך שבה נבנה צה"ל ב-30 השנים האחרונות מגלה כי כפי שהוא לא התאים את עצמו לשינויים בחברה הישראלית בתחום כוח האדם, כך הוא גם לא התאים את מבנה הכוח שלו לשינויים שחלו בסביבה האסטרטגית. כתוצאה מכך זה כשלושה עשורים משקיעה ישראל הון עתק – על חשבון צרכים אחרים של המשק – בבניית היכולת להתמודד היטב עם איומים הולכים ונעלמים, שכיום כבר התפוגגו כליל.

עד מלחמת יום הכיפורים שמרה ישראל על איזון סביר בין עוצמת האיומים על ביטחונה לבין המשאבים שהוקצו כדי להתמודד איתם. בין 1949 ל-1967 היה תקציב הביטחון כ-10% מהתל"ג, ובין 1967 ל-1973 – שנות מלחמת ההתשה, בניית קווי הגנה חדשים והצטיידות מואצת בציוד אמריקני – הוא פחות או יותר הכפיל את עצמו. הפער בין עוצמת

כל העם במילואים

תהליכים שונים הפכו את תפיסת צבא העם לחסרת בסיס במציאות הדמוגרפית, התרבותית והנורמטיבית של החברה הישראלית של תחילת שנות האלפיים ולבלתי נחוצה נוכח השינויים הדרמטיים ביחס שבין כוח אדם לטכנולוגיה בתחום הצבאי

הראשונה במקרה של יוזמת מלחמה ערבית שעליה לא ניתנה התרעה. צבא המילואים, שהיה רוב מניינו של צבא היבשה, נועד לאפשר לישראל להתמודד ביחסי כוחות סבירים עם הצבאות הסדירים של מדינות ערב. בשנים 1956, 1967 ו-1973 הוכיח צה"ל שבעת מבחן הוא משכיל לגייס את צבא המילואים בהיקף מלא ולהכניסו במהירות לפעילות מבצעית בשדה הקרב.

אולם תהליכים שונים הפכו את תפיסת צבא העם לחסרת בסיס במציאות הדמוגרפית, התרבותית והנורמטיבית של החברה הישראלית של תחילת שנות האלפיים ולבלתי נחוצה נוכח השינויים הדרמטיים ביחס שבין כוח אדם לטכנולוגיה בתחום הצבאי.

בלי להיכנס לתהליכים האלה, העובדה היא כי בשנת 2000 רק שלושה מכל חמישה יהודים בגיל גיוס עשו שירות צבאי מלא ונקלטו במערך המילואים; קרוב למחצית מאזרחי ישראל (כולל ערבים) לא עשו שירות צבאי מלא ולא שירתו כלל במילואים. רק 30% מהגברים הישראלים עד גיל 45 נכללו

האיום להקצאת המשאבים לביטחון הפך להיות מוחשי ובולט יותר בעקבות מלחמת יום הכיפורים. מצוקת צה"ל באותה המלחמה – מצוקה שנבעה יותר מהעדר התרעה אסטרטגית ופחות מחולשות צבאיות מבניות, איכותיות או כמותיות – הייתה מנוע אדיר להשקעות עתק בצמיחה צבאית מהירה שנועדה להבטיח כי "שנית יום כיפור לא יחזור". במסגרת זו עבר חיל האוויר בתוך שמונה שנים מהפך כמותי ואיכותי מרשים, שבמרכזו קליטתם של יותר מ-100 מטוסי F-15 ו-F-16, הכפלת צי המסוקים, הכנסתם המסיבית לשימוש של מסוקי קרב וקליטת פלטפורמות אוויריות מתקדמות לצורכי מודיעין ולוחמה אלקטרונית. בתחום היבשתי הכפיל צה"ל את מספר אוגדותיו והגדיל את מספר הטנקים שלו מ-1,900 במלחמה ל-3,600 ב-1982. את מספר הנגמ"שים שלו הגדיל צה"ל מ-2,500 ל-8,000. במקביל חל גידול חד בכושר הייצור הביטחוני המקומי, והוכפל מספר המועסקים בתעשיות הביטחוניות.⁴

תהליך הגידול המואץ הואט בשנות ה-80 וה-90, אבל נמשך השיפור באיכות מערכות הנשק של צה"ל. כתוצאה

מכך כלל הסד"כ הקרקעי של צה"ל ב-2003 לפי מכון יפה ללימודים אסטרטגיים – 76 חטיבות. מספר הטנקים – לפי מכון יפה ללימודים אסטרטגיים – היה קרוב ל-4,000, וכ-2,400 מתוכם היו טנקים מתקדמים מדגם "מרכבה" וטנקי M60 מושבחים. חיל האוויר הפעיל יותר מ-100 מטוסי

F-15 (כולל 25 מטוסי F-15I המתקדמים והיקרים מסוגם בעולם) וכ-250 מטוסי F-16, ובתחילת 2004 הוא החל לקלוט 102 מטוסי F-16I חדישים במחיר של קרוב ל-50 מיליון דולר למטוס. גם אם העסקה הזאת ודומות לה נעשו בכספי הסיוע האמריקני, הרי אחזקתן השוטפת של מערכות נשק כאלה, שעלותן מסתכמת אף היא במיליונים, ממומנת על-ידי משלם המיסים הישראלי. ב-2002 עמד תקציב הביטחון על קרוב ל-10 מיליארד דולר (9.59% מהתוצר המקומי הגולמי), 6 אולם יש להביא בחשבון כי מעבר לסכום המוצהר הזה מושקעים עוד מיליארדים רבים בביטחון, בין השאר בהקמת מערך אבטחה אזרחי חסר תקדים נגד פעולות טרור, בתקציבי המשטרה, המוסד והשב"כ ובתחום הגרעיני. מכאן שההשקעה הלאומית בביטחון גבוהה הרבה יותר מזו המופיעה בספר התקציב.

תהליך בניין הכוח של צה"ל ב-30 השנים האחרונות היה מנותק במידה רבה מההתפתחויות האזוריות שאיתן הוא נועד להתמודד. צה"ל אומנם הגדיר לעצמו מערכת איומים ענפה – במעגלי האיבה הראשון, השני והשלישי – והכין את עצמו להתמודדות בכל אחד מהמעגלים האלה, אולם בפועל התברר כי היחס בין הגידול בעוצמה הצבאית של ישראל לבין עוצמת האיומים שעומדים נועדה להתמודד היה יחס הפוך. סימנים ראשונים לכך ניתן היה למצוא בהסכם ההפרדה השני בסיני (1975) – הסכם שמיתן את הקונפליקט עם מצרים וצימצם את כושרה לתקוף את ישראל. יוזמת השלום של סאדאת והשלמת תהליך השלום עם מצרים

הוציאו ממעגל הלחימה את האויב הערבי הגדול והחשוב ביותר, אשר הצטרפותו לקואליציה מלחמתית ערבית נגד ישראל נתפסה עד אז כתנאי הכרחי למלחמה. כחלופה ל"מקרה הכול" – תרחיש המלחמה המאיים ביותר, שהפך בעקבות השלום עם מצרים לבלתי אקטואלי – הועלה איום החזית המזרחית, שבמרכזו ניצב הסד"כ המרשים של צבא עיראק. אולם פרוץ מלחמת איראן-עיראק ב-1980 ומלחמת המפרץ ב-1991 מוטטו את האיום הזה והפכו אותו לריק מתוכן מעשי. כיבוש עיראק ב-2003 נתן לו את מכת החסד. ואקום האיום שנוצר עם קריסתו של איום החזית המזרחית בתחילת שנות ה-80 התמלא בחזון "האיזון האסטרטגי" של סוריה. האיום הזה, שממילא לא ברור אם היה בו ממש, ספג מכה קשה כאשר התבררה העליונות האווירית המוחצת של ישראל במלחמת לבנון ביוני 1982. הוא נעלם באופן מלא לקראת סוף שנות ה-80, כאשר קריסת ברית-המועצות הותירה את דמשק ללא כל עורף אסטרטגי מעצמתי.

שני גורמים נוספים מחדדים עוד יותר את סימן השאלה בנוגע לתבונה שבהשקעות המסיביות בכוח קרקעי גדול ומשוכלל כל כך. הגורם הראשון הוא

הפער ההולך וגדל בין עוצמתו של צה"ל לעוצמת הצבאות הערביים שעומדים בפניו להתמודד. המהפכה בעניינים הצבאיים (RMA), שביטוייה המרכזיים הם ההישגים המרשימים של צבא ארה"ב במלחמות נגד צבא עיראק ב-1991 וב-2003, פסחה במידה רבה על

יריביה האפשריים של ישראל. בעוד שצה"ל נמצא בחוד החנית הטכנולוגית של התהליך הזה, הרי מערכות הנשק העיקריות של הצבא הסורי – מקור האיום הקרקעי העיקרי על ישראל – הן תוצר של שנות ה-70 וה-80. כתוצאה מכך היכולת הסורית לתקוף קרקעית ובהצלחה את ישראל – יכולת שספק אם הייתה קיימת אי פעם בעבר – הפכה כיום לאפסית. הגורם השני נוגע לממדים הגיאוגרפיים של הסכסוך: מאז פינוי סיני ופירוזו במסגרת הסכם השלום הדרך היעילה והקלה ביותר לעצור את טורי השריון המצריים שינועו (אם בכלל) מזרחה עוברת בחסימת שלושת צירי התנועה העיקריים בסיני: ציר החוף וצירי הגידי והמיתלה. חיל האוויר השכיל לבצע את המשימה הזאת בקלות ב-1956 וב-1967, ואפשר להניח כי לאור יכולותיו כיום הוא יצליח לעמוד במשימה כזאת גם בעתיד. באופן דומה אפשר להניח כי חיל האוויר היה יכול לחסום כל כוח משלוח עיראקי הנע מערבה באמצעות פגיעה מסיבית בצירי התנועה הבודדים המובילים מעיראק לחזית המזרחית של ישראל. לפיכך, אם היעד של בניין צה"ל היה אכן להגן על המדינה (ולא לכבוש שטחים נוספים), ברור שאפשר היה להשיג אותו מול מצרים ועיראק בצורה יעילה וזולה הרבה יותר באמצעות חיל האוויר. האמת היא שמאז תחילת שנות ה-80 אין לכוח הקרקעי העצום שבנתה ישראל כדי לנהל קרבות שריון רחבי היקף – כפי שניהלה ב-1967 וב-1973 – כל יעד אופרטיבי של ממש. החלת מודל השלום עם מצרים גם על סוריה תביא למצב שבו שטחים סוריים נרחבים יפורזו גם הם – מה

**תהליך בניין הכוח של צה"ל
ב-30 השנים האחרונות היה
מנותק במידה רבה
מההתפתחויות האזוריות שאיתן
הוא נועד להתמודד**

שיצמצם עוד יותר את הצורך בצבא יבשה גדול. מסיבות שונות לא השכילו מעצבי מדיניות הביטחון לעכל את המשמעויות הגלומות בתהליך העקבי של ירידת האיום הקונוונציונלי הערבי על ישראל. כתוצאה מכך הם השקיעו לאורך שנים רבות הון עתק בבניית כוח קונוונציונלי על חשבון הצרכים האחרים של המשק. בתחילת שנות ה-2000 מתברר באופן החד ביותר מה שהיה ברור למדי כבר 20 שנה לפני כן: הכוח היבשתי של צה"ל, שבמרכזו – לפי מכון יפה ללימודים אסטרטגיים – 4,000 טנקים מתקדמים, הוא מכונה צבאית אדירה חסרת אויבים של ממש. את המצב כיום ניתן להגדיר כפשיטת הרגל של תפיסת בניין הכוח של צה"ל.

המדיניות הגרעינית

ברובד הבסיסי ביותר נתפס המיזם הגרעיני הישראלי במונחים דתיים או מיתיים: "בין מדינת ישראל וחייה גם היום לבין הכיליון, סופה של המדינה, חוצצת מה שקרויה 'הקריה למחקר גרעיני בנגב' או בלשון הרחוב 'דימונה' – כתב העיתונאי איתן הבר ביום שחרורו של מרדכי ואנונו ויומיים לאחר ציון יום השואה⁷ וביטא בכך את הקונסנזוס הרחב ביותר הקיים בישראל בנושא כלשהו. ניתוח מקצועי יותר מצביע על כך שקיימת הסכמה בין המומחים כי מדיניותה הגרעינית של ישראל היא

סיפור הצלחה בשני ממדים מרכזיים: הראשון הוא עצם בניית המיזם הגרעיני בלי שהתממשו הסיכונים שנתפסו בזמנו כגלומים במהלך כזה, דוגמת עימות חריף עם ארצות הברית ועם ברית המועצות, סיוע סובייטי לבניית יכולת גרעינית ערבית, שלילת משאבים לבניית היכולת הקונוונציונלית של ישראל או ניסיון צבאי ערבי לפגוע במתקני הגרעין שלה. הממד השני של ההצלחה הוא מדיניות העמימות הגרעינית, המאפשרת לישראל לעשות שימוש ביכולתה הבלתי מוצהרת בתחום לצורכי הרתעה בלי לשלם את המחיר הכרוך בחציה גלויה של הסף הגרעיני. עם זאת, דיון ביקורתי יותר בסוגיה מעמיד בסימן שאלה גם את מידת יעילותו של המרכיב הלטנטי הזה בתפיסת הביטחון הישראלית.

היכולת הגרעינית של ישראל מיועדת למטרה בלעדית אחת: להגן על עצם קיומה של המדינה. בן-גוריון, שהגדיר את הרציונל של האופציה הגרעינית, ראה בה (גם בלי שלמד את תורתו של קנט וולץ) את "המאזן הגדול" – פיצוי על נחיתותה הכמותית של ישראל מול שכנותיה והאמצעי שיבטיח, גם בטווח הארוך, כי ישראל תוכל לשרוד תוך הסתמכות על כוחה שלה מול עולם ערבי עויין. אם אכן מקבלים כי הבטחת שרידותה של ישראל היא היעד ההגיוני היחיד של המיזם הגרעיני, ניתן בהחלט לבקר את ההיגיון הגלום בו כיום. לביקורת כזאת יש כמה נימוקים:

מאז קרמה היכולת הגרעינית של ישראל עור וגידים, בשנות ה-60, הלכה וגדלה – בניגוד גמור לחששותיו של בן-גוריון – העליונות הקונוונציונלית שלה על שכנותיה

הערביות. נקודת הציון הבולטת ביותר היא מלחמת ששת הימים, שהוכיחה באופן נחרץ את כושרו של צה"ל להכריע מאמץ קואליציוני ערבי – בלי להזדקק לסיוע חיצוני.⁸ ואם בחשיבה הישראלית נועדה האופציה הגרעינית לשכנע את הערבים כי המחיר של השמדת ישראל יהיה בלתי נסבל מבחינתם, הרי כיבוש סיני, הגדה המערבית ורמת הגולן נתן לישראל קלפי מיקוח טובים לא פחות כדי להביא לסיום הסכסוך ולהסרת האיום הקיומי.

ניסיון של יותר מ-40 שנה מראה כי לדימוי של ישראל כמדינה גרעינית היה השפעה קטנה, אם בכלל, על יוזמות צבאיות ערביות נגדה. נאצר יזם את משבר מאי-יוני 1967 (שלא נועד על-פי תפיסתו להידרדר למלחמה) בלי להביא בחשבון את היכולת הזאת; ההחלטה המצרית לצאת למלחמה מוגבלת ביעדיה הטריטוריאליים ב-1973 הביאה בחשבון את יחסי הכוחות הקונוונציונליים בלבד⁹; ואף כי מקורות סוריים גורסים כי דמשק הגבילה את יעד המלחמה שלה לכיבוש רמת הגולן מתוך הכרה שחדירה לתוך ישראל בגבולות הקו הירוק תיתקל בתגובה גרעינית ישראלית¹⁰, ניתן להטיל ספק בטיעון הזה. מאז 1973 ועד

היכולת הגרעינית של ישראל מיועדת למטרה בלעדית אחת: להגן על עצם קיומה של המדינה

היום היה רק מקרה אחד שבו ההרתעה הגרעינית של ישראל עמדה למבחן: בינואר-פברואר 1991, כאשר עיראק שיגרה 39 טילי "סקאד" לעבר ישראל במהלך מלחמת המפרץ. העיראקים נקטו את הצעד הזה (שנועד להביא להתפוררות הקואליציה נגדם ולא להשמדת ישראל) חרף העובדה שדוברים אמריקנים וישראלים הבהירו ערב המלחמה שמעשה כזה עלול להביא לתגובה ישראלית חריפה, ובמשתמע – לפי מקורות זרים – אף בלתי קונוונציונלית. באיזו מידה נמנעה עיראק משימוש בראשי נפץ בלתי קונוונציונליים בשל החשש מתגובה גרעינית ישראלית – זוהי שאלה שעד היום לא ניתנה עליה תשובה ברורה. מעבר לאקט העיראקי הזה לא ידוע על שום מקרה שבו גורם ערבי כלשהו שאף לנקוט מהלך עויין נגד ישראל ונמנע מכך בשל החשש מתגובה גרעינית. מהניתוח ההיסטורי הקצר הזה נובע כי בדומה לבניין הכוח הקונוונציונלי גם יכולתה הגרעינית של ישראל משמשת זה קרוב ל-40 שנה מענה לאיומים בלתי קיימים.

יתר על כן, כפי שכמה מהמתנגדים למיזם הגרעיני של בן-גוריון חששו, הדימוי הגרעיני של ישראל תרם לעידוד המוטיבציה הערבית והמוסלמית להשיג יכולת דומה. במידת מה הוא גם נתן לגיטימציה למאמץ כזה. הדבר בולט במיוחד במקרה של עיראק, שחתירתה לנשק גרעיני בשנות ה-70 נבעה, לפחות בחלקה, בשל הרצון לשים קץ למונופול הגרעיני האזורי של ישראל. בשנות ה-80, לאחר השמדת הכור העיראקי, המשיכה בגדאד במאמץ גרעיני יעיל עוד יותר. המאמץ הזה לא הבשיל רק בשל חיסול תשתית הגרעין של עיראק במלחמת המפרץ – חיסול שהתאפשר בשל שגיאתו של סדאם חוסיין, שפלש לכוויית לפני שהגיע ליכולת גרעינית. גם המאמץ האיראני מאמצע שנות ה-90 מונע – אף כי לא באופן בלעדי – ממעמדה הגרעיני דה-פקטו של

דוד בן-גוריון בתצפית של צה"ל

את שורשי "פרדוקס הביטחון הישראלי" ניתן לאתר באמצע שנות ה-50, בניצחונה של תפיסת האקטיביזם הביטחוני, שמייצגיה המובהקים היו משה דיין ודוד בן-גוריון

ישראל ומתוך רצון לחסל את המונופול הישראלי בתחום הזה. אומנם מאמצייהן של המדינות העוינות להשיג נשק גרעיני לא צלחו עד היום, אולם אם פרויקט הגרעין האיראני או פרויקט דומה לו ישאו פירות, תעמוד ישראל – לראשונה מאז 1948 – בפני איום קיומי.

בהעדר פיקוח ציבורי גלוי על מתקניה הגרעיניים של ישראל, מידת בטיחותם אינה ברורה. לפחות גורם אחד בעל נגישות מסוימת לנושא כבר הזהיר כי הזדקנותו של הכור בדימונה מעלה את הסבירות לתאונה בקמ"ג 11 בהתחשב בממדיה של מדינת

ישראל, אירוע כזה יכול לסכן את המדינה הרבה יותר מאשר איומים ערביים קונוונציונליים, שאיתם נועד המיזם הגרעיני להתמודד מלכתחילה.

בחינה רטרוספקטיבית של המיזם הגרעיני הישראלי על-פי תכליתו המרכזית מראה אפוא כי במידה רבה הוא לא היה נחוץ, שבפועל הוא תרם בצורה מוגבלת לכושר ההרתעה הישראלי, וכי הוא עלול, בסופו של דבר, להביא למצב שבו אחת מיריבותיה הקשות של ישראל תשיג יכולת גרעינית או, במקרה של תאונה חמורה, לפגוע אנושות בישראל עצמה. כאן בא לידי ביטוי פרדוקס הגרעין הישראלי: דווקא הפרויקט שנועד להבטיח את יכולתה של ישראל לשרוד לטווח ארוך בסביבה עוינת עלול להיות מאיץ חשוב למצב שבו כושר קיומה יועמד בספק.

כל עוד מתמידה ישראל במדיניות העמימות בלי שתהיה מוכנה לשקול ברצינות את המרת מעמדה הגרעיני הנוכחי במשטר פירוז קפדני של האזור מנשק גרעיני, קיימת סבירות גבוהה כי יימשכו מאמצייהן של מדינות עוינות להשיג את הפצצה. בהנחה שהשגת יכולת כזאת תיצור את האיום המשמעותי ביותר על ביטחון ישראל, נראה כי הגיע הזמן לבחון מחדש גם את מדיניות הגרעין הישראלית.

העדר יוזמה מדינית

פרדוקס הביטחון הישראלי – קרי המצב שבו ישראל נהנית מעליונות צבאית חסרת תקדים על כל יריבותיה ובו בזמן ביטחון אזרחיה נמצא בשפל המדרגה – הוא תוצר של גורמים רבים. אבל נראה כי את שורשיו ניתן לאתר באמצע שנות ה-50, בניצחונה של תפיסת האקטיביזם הביטחוני, שמייצגיה המובהקים היו משה דיין ודוד בן-גוריון, על פני גישת האקטיביזם המדיני, שאותה הוביל שר החוץ דאז, משה שרת.

האקטיביזם הביטחוני שם דגש על בניין הכוח הצבאי וראה בשימוש ניכר בכוח הזה – במטרה להפגין בפני השכנים את מחירו של המשך העימות – אמצעי מרכזי להשגת הסדר יציב. שרת ותומכיו גרסו לעומת זאת כי לישראל אין עוצמה מספקת כדי לאתגר את העולם הערבי לאורך זמן, ולכן עליה למצות כל דרך מדינית כדי למתן את העוינות הערבית כלפיה ובמקביל להשיג את תמיכת המעצמות – בראש ובראשונה ארצות-הברית. כפי שהתיאוריה של דילמת הביטחון יכלה לנבא, ההסתמכות העצמית של ישראל על שימוש בכוח כאמצעי לשימור הסטטוס-קוו במשולב עם אילוצים טריטוריאליים – בראש ובראשונה העדר יכולת לספוג מכה ראשונה, מה שהפך את מכת המנע ואת מלחמת המנע לעקרון יסוד בתפיסת הביטחון שלה – הובילו להסלמה צבאית ביחסיה עם העולם הערבי ולערעור הסטטוס-קוו. הביטויים המרכזיים לכך בשנות ה-50 היו מרוץ חימוש מואץ, הפיכת ברית-המועצות – החל מספטמבר 1955 – לספקית הנשק העיקרית של מדינות העימות ותהליך הסלמה בגבולות שהוביל למלחמת סיני-סואץ בסתיו 1956. הניצחון הצבאי הישראלי באותה המלחמה חיזק עוד יותר את האמונה כי הכוח הוא התרופה לבעיותיה הביטחוניות של ישראל ואת אמונתו של בן-גוריון כי ישראל יכולה לסמוך רק על כוחה שלה. על הרקע הזה התקבלה ההחלטה לקדם במהירות את המיזם הגרעיני.

מרכזיותו של הכוח בתפיסת הביטחון הישראלית צברה תנופה נוספת אחרי מלחמת ששת הימים, שתוצאותיה הציגו בצורה משכנעת את עליונותה הצבאית של ישראל על הערבים. אי-נכונותה של ישראל למתן את הקונפליקט במחיר של החזרת שטחים בשש השנים שלאחר מכן שיקפה גם את הזלזול הגובר בדיפלומטיה כתורמת לביטחון וגם את

האמונה כי די בעליונות צבאית כדי להרתיע את הערבים מכל ניסיון לשנות באופן חד-צדדי את הסטטוס-קוו או כדי להביסם אם ההרתעה תיכשל.

מלחמת יום הכיפורים זיעזעה יותר מכל אירוע אחר את תפיסת הכוח הישראלית. המסקנה המרכזית שהוסקה מהמצוקה הצבאית הייתה, כפי שכבר תואר, כי ישראל חייבת להיות חזקה עוד יותר כדי למנוע את הישנותם של מצבי סיכון דומים – מה שהוביל להתעצמות צבאית חסרת תקדים. עם זאת המלחמה גם הבהירה לישראלים את מגבלות הכוח, את הסיכון הכרוך בהשתתות הביטחון אך ורק על עוצמה צבאית ואת הצורך לפנות גם למסלול המדיני כאמצעי להרחבת שולי הביטחון. כל אלה באו לידי ביטוי בנכונות להחזיר למצרים את כל חצי האי סיני בתמורה להסכם שלום – נכונות שעליה נרמז למצרים עוד לפני ביקור סאדאת.

אולם שנות ה-80 ותחילת שנות ה-90 ראו חזרה ישראלית להסתמכות בלעדית על הכוח. מלחמת לבנון – בוודאי שבגרסת "אורנים גדול" – הייתה הניסיון המובהק ביותר לחסל באמצעים אלימים את הבעיה הפלסטינית, להחליש את סוריה ולשקם את מעמדה האסטרטגי של

ישראל באזור. מפעל ההתנחלויות בגדה המערבית ובעזה נועד ליצור עובדות בשטח ולהפוך את החזרת השטחים הכבושים במסגרת מהלך מדיני, שיביא לסיום הסכסוך עם הפלסטינים, לאקט בלתי אפשרי. האינתיפאדה הראשונה, ששבה והמחישה את מגבלות הכוח

הקונוונציונלי – הפעם בהתמודדות עם התקוממות עממית – והתפתחויות שונות בזירה האזורית והבין-לאומית הכשירו את הקרקע לפנייה נוספת לדרך המשא-ומתן ולתהליך אוסלו. פרוץ האינתיפאדה השנייה וקריסת תהליך אוסלו יצרו קונסנזוס חברתי ופוליטי חסר תקדים שבמרכזו הטיעון כי הצד הפלסטיני הוא האשם היחיד בהכשלת התהליך המדיני ובהסלמת האלימות, ולכן אין ברירה אלא לשכנע אותו ("לצרוב בתודעתו") כי באלימות לא ישיג כל הישג.

הדרך שבה התמודדה ישראל תחת הנהגתו של שרון עם מלחמת הטרור הפלסטינית יצרה את הביטוי המזוקק ביותר בהיסטוריה הישראלית לגישת האקטיביזם הביטחוני. לכך היו שני ביטויים עיקריים:

אף שהדרג האזרחי והדרג הצבאי שילמו מס שפתיים לצורך להתמודד עם האתגר הפלסטיני גם באמצעים מדיניים, בפועל הם הכשילו או החניקו כל יוזמה דיפלומטית שנועדה למתן את הסכסוך. בהקשר הזה בלטו במיוחד הפסילה הטוטלית של יאסר ערפאת כבן שיח, אף שהפלסטינים ראו בו את נציגם, וחוסר הנכונות לבוא לקראת גורמים פלסטיניים קבילים יותר, דוגמת יורשו של ערפאת, אבו מאזן. ביטוי ברור לא פחות לסירוב הגורף לעשות שימוש באופציה המדינית הוא העובדה שגם כאשר החליטה הממשלה על הוויתורים הגדולים ביותר שישראל ביצעה אי פעם לפלסטינים – תוכנית ההתנתקות מרצועת עזה ומצפון השומרון – נעשה הדבר באורח חד-צדדי ולא במסגרת משא-ומתן עימם. יתר על כן, את ההתנתקות מציגה הממשלה

כנובעת מצרכים אסטרטגיים בלבד.

הביטוי השני נוגע לתפיסת השימוש בכוח. הפנייה לשימוש בכוח כדי למנוע מעשי טרור היא ברורה וטבעית. אבל במקרה הזה נראה כי מקבלי ההחלטות תפסו את העימות עם הפלסטינים כ"מלחמת חורמה" ואת השימוש בכוח כתרופה לכול. ביטוי לכך ניתן בהערכת ראש-הממשלה שרון בראיון עיתונאי זמן קצר לאחר שניצח בבחירות ב-2001 ש"הטרור ייבלם בתוך מספר שבועות". הדרך לחיסול הטרור עברה – על-פי תפיסתו – בנטרול אישי באמצעות "חליפת טיפול" של כל אחד מהפלסטינים האחרים לביצוע הטרור.¹² האמונה כי ב"מקלות" בלבד ניתן להביס התקוממות עממית באה לידי ביטוי ברור גם בדברי הרמטכ"ל יעלון, שקבע כי מטרתו של צה"ל היא "לצרוב בתודעה" הפלסטינית את חוסר התוחלת בפנייה לדרך האלימות. ומכיוון שהכוח הפך לאמצעי הבלעדי להכרעת הסכסוך, הפכו מכשירי הכוח – בראש ובראשונה שימור דימויה המאיים של ישראל – מאמצעי למטרה. כך, אף שתפקיד הכוח הוא להקנות ביטחון, בהרבה מקרים נעשה בו שימוש (למשל בפעולות חיסול או בכניסות לשטחים פלסטיניים) גם כאשר היה ברור שהדבר

יגרור תגובה טרוריסטית ובפועל יפגע בביטחון. הנימוק לשימוש כזה בכוח היה הצורך לשמר את דימוי ההרתעה הישראלי – כאילו הדימוי הוא המטרה ולא אמצעי בלבד.

הפנייה הבלעדית ל"אקטיביזם ביטחוני" הוליכה את ישראל עד אביב 2004 לכ-1,000 הרוגים – רובם אזרחים

– לתחושה חריפה של חוסר ביטחון ולמשבר כלכלי וחברתי עמוק. זהו מחיר שישראל לא שילמה מעודה במהלך עימות נמוך עצימות. ודאי שהוא לא הביא לה את ההישגים שהיא ציפתה להשיג. גם אם חל כרסום משמעותי במוטיווציה הפלסטינית (ובוודאי שביכולת) לבצע מעשי טרור, סביר להניח כי כל עוד לא יושג הסדר (שסביר להניח כי יתבסס על הנוסחאות האמריקניות המקובלות, דוגמת יוזמת קלינטון או מפת הדרכים) תישאר בעינה המוטיווציה הפלסטינית למרות מחירה הפוטנציאלי. נראה אפוא שגם ההסתמכות הבלעדית על שימוש בכוח כדי לפתור בעיות ביטחון היא אסטרטגיה שפשטה את הרגל.

סיכום

57 שנים לאחר שקמה ולאחר שהשקיעה לאורך כל התקופה הזאת את מיטב משאביה בהבטחת ביטחונה מוצאת את עצמה ישראל במבוי ביטחוני סתום. מחד, בזכות השקעותיה היא המעצמה הצבאית החזקה באזור, ואין שום גורם עוין היכול לאיים על קיומה. מאידך, היא אינה יכולה לתרגם את עליונותה הצבאית לביטחון והיא מתקשה להתמודד עם אתגרים הכרוכים בעימותים נמוכי עצימות ועם האיום הגרעיני ההולך ונוצר באיראן.

המבוי הסתום הזה הוא במידה רבה תוצר של תפיסת ביטחון הרואה זה כ-50 שנה את הכוח הצבאי כמענה כמעט בלעדי לאיומים. מכאן האמונה כי עליונות צבאית יוצרת הרתעה אפקטיבית, אף שזו כשלה דווקא כאשר ישראל

**המשך הדומיננטיות של
האקטיביזם הביטחוני בתפיסת
הביטחון שלה עלול לפגוע עוד
יותר בכושרה של ישראל
להתמודד עם איומים חיצוניים**

הייתה בשיא עליונותה הצבאית, וכי הכרעה צריכה להיות היעד בעימות כולל, אף שהיעד הזה אינו בר השגה בתנאי הסביבה האסטרטגית של ישראל. תפיסת הביטחון הזאת גם מסבירה מדוע מתקשים מעצבי המדיניות לפעול לשינוי מבנה צה"ל, אף שבמתכונתו הנוכחית הוא יקר מדי ומתקשה להשיג את התוצאות הנדרשות בעימות מוגבל מול יריב הפועל בשיטות של גרילה או של טרור, ואף שזה שנים רבות אין באזור שום יריב המסוגל להציב לו אתגר קונוונציונלי. קיפאון מחשבתי דומה קיים גם בחשיבה הישראלית בתחום הגרעיני – קיפאון העלול להביא לכך שבסופו של דבר תמצא את עצמה ישראל תחת האיום היחיד המסוגל להביא להכחדתה.

התאבנות תפיסת הביטחון הישראלית היא תופעה מוזרה עוד יותר לאור הניסיון שנצבר ב־30 השנים האחרונות: אי־הצלחה ובמקרים מסוימים כישלון בהפעלת הכוח – במלחמת יום הכיפורים, במלחמת לבנון, באינתיפאדה הראשונה, בעימות עם החיזבאללה בדרום לבנון ובאינתיפאדה השנייה – מול הצלחה בתהליכים מדיניים שהולידו הסכמים עם מדינות ערביות, דוגמת הסכם השלום עם מצרים ועם ירדן או הסכם ההפרדה עם סוריה ב־1974. האופטימיזם של גורמים ביטחוניים בנוגע ליכולתה של ישראל להשיג נכסים מדיניים באמצעות שימוש בכוח (למשל, לפני מלחמת יום הכיפורים, בתחילת המלחמה בלבנון או במהלך שתי האינתיפאדות) לעומת חשדנותם הפסימיסטית בדבר ערכם של הסכמים מדיניים כאמצעי להשיג ביטחון לאורך זמן הם הביטוי המובהק ביותר להטיה הקיימת בחשיבה הישראלית לטובת השימוש בכוח. כך, לדוגמה, חודשיים וחצי לפני פרוץ מלחמת יום הכיפורים הצהיר אלוף פיקוד הדרום הפורש, אריאל שרון, כי אם המצרים ייזמו מלחמה, התוצאה תהיה "חורבן נורא של מצרים"¹³. מנחם בגין הבטיח בפרוץ מבצע "שלום הגליל" כי בעקבותיו "הארץ תשקוט ל־40 שנה", ובשתי האינתיפאדות הסיסמה הפופולרית ביותר הייתה "תנו לצה"ל לנצח". לעומת זאת בדיון מטכ"ל על הסכם הביניים עם הסורים ב־1974 העריך דין כי הוא לא יחזיק מעמד יותר משנה, ואריאל שרון הגדיר את הוויתור על מצרי הגידי והמיתלה בסיני במסגרת הסכם הביניים עם המצרים "שואה לעם ישראל"¹⁴. המציאות הוכיחה בדיוק את ההפך: השימוש בכוח עלה הרבה ולא השיג את יעדיו המדיניים, בעוד שלהסכמים ה"מפוקפקים" יש כוח חיות עז, הם נשמרו היטב ותרמו משמעותית – תמורת עלויות נמוכות להפליא – לביטחון ישראל ולביטחון הישראלים.

יהיו אשר יהיו הסיבות להתאבנות הזאת – דבר אחד ברור: המשך הדומיננטיות של האקטיביזם הביטחוני בתפיסת הביטחון שלה עלול לפגוע עוד יותר בכושרה של ישראל להתמודד עם איומים חיצוניים. רק שינוי כולל בתפיסת הביטחון יאפשר לישראל לצמצם את תנאי אי־הוודאות בסכסוך ולעשותו יותר בר שליטה. שינוי כזה יכול לכלול את המרכיבים הבאים:

- הפיכת הסטטוס־קו, במיוחד מול הפלסטינים והסורים לקביל יותר מבחינתם כאמצעי להסיר מהנטל המוטל כיום על כושר ההרתעה הישראלי.

- המרת העיקרון של העברת המלחמה לשטח האויב באמצעות מתקפה קרקעית באסטרטגיה של בלימת כוחות היבשה התוקפים בשטחם שלהם על־ידי ניצול העליונות הישראלית בטכנולוגיות צבאיות מתקדמות. לצורך זה על ישראל להקפיד על פירוזם של שטחים נרחבים סביב גבולותיה – שטחים שבמצב מלחמה ישמשו כשטחי הריגה.

- ויתור על האידיאל האנכרוניסטי הנקרא "צבא העם", צמצום דרסטי של כוח היבשה של צה"ל עד כדי חיסול רוב צבא המילואים ומעבר למסגרות של שירות חובה וקבע. השינוי הזה יאפשר למצות כוח אדם בעל מיומנויות טכנולוגיות גבוהות לשם תפעול יעיל של מערכות הנשק המתקדמות. זאת כדי להרתיע – ובמידת הצורך להשמיד – את הצבא התוקפן תוך מזעור האבדות הישראליות.

- הבעת נכונות לוותר על היכולת הגרעינית של ישראל במטרה למנוע השגת יכולת דומה על־ידי יריב אזורי עוין. זאת במסגרת הסדר כולל בו ישולב פירוז אפקטיבי של האזור מנשק גרעיני. את יכולתה העצמאית של ישראל בתחום הגרעיני יחליפו ערביות גרעיניות אמריקניות.
- הבנה אמיתית, ולא כמס שפתיים, שביטחונה של ישראל אינו יכול להישען רק על עליונות צבאית, אלא חייב להישען גם על צמצום ממדי האיבה הערבית וחששן של מדינות האזור מפני עליונותה הצבאית של ישראל.

הערות

1. ראו למשל: עמנואל ולד, **קללת הכלים השבורים**, תל־אביב, שוקן, 1987; עפר שלח, **המגש והכסף: מדוע דרושה מהפכה בצה"ל**, אור־יהודה, כינרת זמורה ביתן, 2003; Martin van Creveld, **The Sword and the Olive: A Critical History of the Israeli Defense and the Olive Force**, New York, Public Affairs, 1998.
2. לדין מפורט בהכרעה הצבאית בחמש מלחמות (1948, 1956, 1967, 1973, 1982) ראו: אבי קובר, **הכרעה: הכרעה צבאית במלחמות ישראל־ערב 1948-1982**, תל־אביב, מערכות, 1995.
3. שלח, שם, עמ' 17-19.
4. אבנר יניב, **פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל**, תל־אביב, ספריית הפועלים, 1994, עמ' 287-288.
5. Ephraim Kam and Yiftah Shapir, **The Middle East Strategic Balance 2002-2003**, Tel Aviv, Jaffee Center for Strategic Studies at Tel Aviv University, 2003, pp. 13-18, <http://www.tau.ac.il/jcss/balance/Israel.pdf>.
6. שם, עמ' 3.
7. **ידיעות אחרונות**, 21 באפריל 2004.
8. אבנר כהן, **ישראל והפצצה**, תל־אביב, שוקן, 1999.
9. סעד א־דין א־שאדלי, **חציית התעלה**, תל־אביב, מערכות, 1987, עמ' 26-19; Mohamed Abdel Ghany El Gamasy, **The October War: Memoirs of Field Marshal El-Gamasy of Egypt**, Cairo, The American University Press of Cairo, 1993, pp. 134-135.
10. כך טען פקיד סורי שהשתתף בסימפוזיון על מלחמת 1973 בארה"ב. ראו דבריו אצל: Richard B. Parker (ed.), **The October War – A Retrospective**, Gainesville, University of Florida Press, 2001, pp. 102-103, 119.
11. פרופסור עוזי אבן, שעבד בזמנו בקמ"ג, בראיון ל־BBC על היכולת הגרעינית הישראלית. הריאיון שודר ב־16 במארס 2003.
12. **ידיעות אחרונות**, 30 במארס 2001.
13. **מעריב**, 20 ביולי 1973.
14. מוטה גור, **ראש המטה הכללי**, תל־אביב, מערכות, 1998, עמ' 60, 85.

